

MAKTAB O‘QUVCHILARI ORASIDA KASBGA YO‘NALTIRISH ISHLARINING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Raxmonova Dildora Maxammataliyevna
Andijon viloyati Ulug‘nor tumani 6-maktab
amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktab o‘quvchilari orasida kasbga yo‘naltirish ishlarining psixologik jihatlari tahlil qilinadi. O‘quvchilarning kasb tanlash jarayonida shaxsiy qiziqishlari, qobiliyatlari, motivatsiyasi va individual-psixologik xususiyatlarining o‘rni yoritiladi. Shuningdek, kasbga yo‘naltirishda psixologik diagnostika metodlaridan foydalanish, pedagog va psixologlarning hamkorlikdagi faoliyati hamda o‘quvchilarda ongli kasb tanlash ko‘nikmalarini shakllantirish masalalari ko‘rib chiqiladi. Maqolada zamonaviy ta‘lim sharoitida kasbga yo‘naltirish ishlarini samarali tashkil etish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so‘zlar: kasbga yo‘naltirish, o‘quvchi shaxsi, psixologik xususiyatlar, qobiliyat, qiziqish, motivatsiya, kasb tanlash, psixologik diagnostika, individual yondashuv.

Hozirgi kunda ta‘lim tizimining asosiy vazifalaridan biri – yosh avlodni mustaqil hayotga tayyorlash, ularni o‘z qiziqishlari va qobiliyatlariga mos kasb tanlashga yo‘naltirishdan iborat. Ayniqsa, maktab davrida o‘quvchilarning shaxsiy xususiyatlarini, psixologik holatini, qiziqishlarini va mehnatga bo‘lgan munosabatini o‘rganish orqali ularni to‘g‘ri kasb tanlashga yo‘naltirish nihoyatda muhim ahamiyatga ega.

Kasb tanlash nafaqat iqtisodiy ehtiyoj, balki inson hayotining mazmuni va maqsadiga aylanishi kerak. Shu sababli kasbga yo‘naltirish ishlari nafaqat pedagogik, balki psixologik yondashuvni ham talab qiladi. O‘quvchining ichki dunyosi, motivatsiyasi, qobiliyati va ijtimoiy muhitdagi o‘rni kasb tanlashda muhim rol o‘ynaydi. Maktab yoshidagi o‘quvchilar hayotining kelajagi, muvaffaqiyati va shaxsiy farovonligi ularning kasb tanlashlariga bog‘liq. Ammo ko‘plab yoshlar o‘z qiziqishlari, qobiliyatlari va

imkoniyatlarini to'liq anglamasdan noto'g'ri kasb yo'nalishini tanlashadi. Shu sababli, kasbga yo'naltirish ishlarida psixologik omillarni chuqur o'rganish va hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Bu o'quvchilarga kelajakda o'z o'rnini topishda yordam beradi, shuningdek, jamiyatda malakali mutaxassislar yetishishiga xizmat qiladi.

Kasbga yo'naltirish – bu maktab yoshidagi o'quvchilarning o'z qiziqishlari, qobiliyatlari va shaxsiy xususiyatlariga mos keladigan kasblarni tanlash jarayonidir. Bu jarayon nafaqat o'quvchining kelajakdagi kasbiy faoliyatini belgilaydi, balki uning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Aynan shu davrda to'g'ri kasb tanlash o'quvchining hayotdagi o'z o'rnini topishi, ijtimoiy moslashishi va o'zini amalga oshirishida asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Zamonaviy jamiyatda kasb tanlash jarayoni murakkab va ko'p omilli jarayon sifatida qaralmoqda. Ushbu jarayonda shaxsning qobiliyatlari va qiziqishlaridan tashqari, uning psixologik holati, motivatsiyasi, oilaviy va ijtimoiy muhit ta'siri ham muhim ahamiyatga ega. Shu sababli, maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirishda psixologik yondashuvlarni qo'llash zarurati mavjud.

Kasbga yo'naltirish o'quvchilarning, talabalar va yoshlarning o'z qiziqishlari, qobiliyatlari, shaxsiy xususiyatlari hamda bozor talablariga mos keladigan kasblarni tanlash jarayonidir. U shuningdek, shaxsning kelajakdagi kasbiy faoliyati va hayot yo'nalishini belgilashga yordam beradigan psixologik va pedagogik ta'sirlarni o'z ichiga oladi. Kasbga yo'naltirish jarayoni bir necha bosqichlardan iborat bo'lib, ularda shaxsning ichki motivatsiyasi, qobiliyatlari va tashqi sharoitlar (masalan, ta'lim tizimi, mehnat bozori talab va imkoniyatlari) hisobga olinadi. Bu jarayon nafaqat o'quvchining o'z qiziqish va imkoniyatlarini aniqlashiga yordam beradi, balki ularning kasbiy yo'nalishda muvaffaqiyat qozonishlari uchun psixologik tayyorgarlik vazifasini ham bajaradi. Kasbga yo'naltirish pedagogika va psixologiya fanlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, uning maqsadi yoshlarning to'g'ri kasb tanlashlari va shu sohada muvaffaqiyatga erishishlari uchun zarur sharoitlarni yaratishdir.

Kasbga yo'naltirishning tarixiy va zamonaviy nuqtai nazari

Kasbga yo'naltirish konsepsiyasi dastlab XX asr boshlarida rivojlangan bo'lib, u yoshlarning kasbiy faoliyatga tayyorlanishini tizimli o'rganishga asos solgan. Bugungi

kunda kasbga yo‘naltirish nafaqat ta’lim sohasida, balki psixologiya, iqtisodiyot va ijtimoiy sohalarda ham katta ahamiyatga ega.

Zamonaviy yondashuvlarga ko‘ra, kasbga yo‘naltirish shaxsning shaxsiy, ijtimoiy va iqtisodiy jihatlarini birlashtiruvchi kompleks jarayon sifatida qaraladi. Shu bilan birga, kasbga yo‘naltirishda innovatsion metod va texnologiyalar, psixodiagnostika vositalari, individual yondashuv va o‘quvchilarning shaxsiy ehtiyojlarini hisobga olishga katta e’tibor qaratiladi.

Misollar bilan yondashuv

1. Motivatsiya va qobiliyatlarni hisobga olish: O‘quvchi A sportga qiziqadi, ammo oilasi unga moliyaviy sohada ishlashni tavsiya qiladi. Agar pedagoglar va psixologlar yordam bermasa, u o‘z istaklaridan voz kechib, motivatsiyasiz ishlashi mumkin. Ammo kasbga yo‘naltirish jarayonida uning sportga bo‘lgan qiziqishi aniqlanib, sportshunoslik yoki jismoniy tarbiya o‘qituvchisi kasbi tavsiya qilinsa, u yanada muvaffaqiyatli bo‘ladi.

2. Psixologik diagnostika vositalari: O‘quvchi B qobiliyat testidan o‘tdi va uning analitik fikrlash qobiliyati yuqori ekanligi aniqlandi. Shu asosda unga muhandislik yoki dasturlash kasblari yo‘naltirildi. Bu yondashuv uning muvaffaqiyatiga yordam berdi.

3. Oilaviy ta’sirlar: O‘quvchi C san’atga qiziqadi, lekin ota-onasi uning huquqshunos bo‘lishini istaydi. Psixolog yordamida oilaviy suhbatlar tashkil etilib, o‘quvchining istaklari hurmat qilindi va unga mos kasb tanlash imkoniyati yaratildi.

Kasbga yo‘naltirishning tarixiy rivojlanish bosqichlari bo‘lib qadimgi davrlarda kasb tanlash ijtimoiy kelib chiqish yoki ota kasbini meros qilish asosida, mehnat faoliyati tabiiy muhit va jamiyat talablaridan kelib chiqqan, o‘rta asrlarda hunarmandchilik ustaxonalari, gildiyalar orqali kasb o‘rgatilgan kasbga yo‘naltirish rasmiy bo‘lmasa-da, amaliyot orqali amalga oshirilgan, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida ilk marotaba kasbga yo‘naltirish mustaqil soha sifatida shakllandi.

Kasbga yo‘naltirish jarayonida psixologik omillar katta ahamiyatga ega, chunki ular yoshlarning kasb tanlashiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu omillar yoshlarning ichki holati, qiziqishlari, motivatsiyasi, shaxsiyati va tashqi ijtimoiy muhit bilan bog‘liq bo‘lib, kasb tanlash jarayonini murakkablashtiradi yoki yengillashtiradi.

1. Shaxsiy xususiyatlar va qobiliyatlar

Har bir o‘quvchi o‘ziga xos shaxsiy xususiyatlarga ega — intellektual, ijtimoiy va emotsional jihatlar. Ularning qaysi biri kuchli bo‘lsa, o‘sha yo‘nalishga kasb tanlash osonlashadi.

Misol: Agar o‘quvchi mantiqiy fikrlashga moyil bo‘lsa va matematik masalalarni tez yecha olsa, unga muhandislik, dasturlash yoki iqtisodiyot kabi kasblar tavsiya qilinadi. Aksincha, ijtimoiy jihatdan faol, odamlar bilan muloqot qilishni yaxshi ko‘radigan o‘quvchi esa o‘qituvchilik yoki psixologiya sohasiga yo‘naltirilishi mumkin.

Kasbni muvaffaqiyatli egallash uchun **psixik va jismoniy qobiliyatlar** muhim.

- Matematik qobiliyat – hisobchi, muhandis
- Tasviriy qobiliyat – rassom, dizayner
- Tashkiliy qobiliyat – menejer, rahbar

Shaxsning ruhiy xususiyatlari kasb tanlashda bevosita ta’sir qiladi.

Temperament turi	Mos kasblar
Xolerik	Rahbarlik, siyosat, huquq, harbiy
Sangvinik	O‘qituvchi, jurnalist, savdo
Flegmatik	Hisobchi, injener, laboratoriya ishi
Melanxolik	Yozuvchi, rassom, tahlilchi

2. Motivatsiya va qiziqishlar

Motivatsiya — bu shaxsning faoliyatga bo‘lgan ichki ishtiyoqi va maqsadga erishish istagi. O‘quvchilar qiziqishlariga mos keladigan kasbni tanlaganda, ularning o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasi oshadi.

Bu – kasb tanlashdagi ichki yoki tashqi undovchi kuch.

- **Ichki motiv:** o‘zini kasb orqali ifoda qilish, jamiyatga foyda keltirish
- **Tashqi motiv:** pul topish, ota-onaning bosimi, obro‘-e’tibor

Misol: Musiqa san'atiga qiziqqan o'quvchi musiqa maktabiga yoki musiqachi kasbga yo'naltirilsa, u o'z faoliyatida yanada muvaffaqiyatli bo'ladi. Ammo oilaviy bosim yoki noto'g'ri tanlov sababli boshqa kasbga yo'naltirilsa, uning motivatsiyasi pasayib, muvaffaqiyatsizlikka olib kelishi mumkin.

Kasbga bo'lgan qiziqish shaxsni ma'lum faoliyat turiga jalb qiluvchi ichki rag'batdir. O'quvchi o'zini qaysi mashg'ulotda yaxshi his qilsa, o'sha sohaga qiziqishi bor.

Masalan:

- Texnik qurilmalarga mehr – muhandislikka
- Bolalarga nisbatan mehr – o'qituvchilikka

3. Emotsional holat va stressga chidamlilik

Kasb tanlash jarayoni ko'pincha yoshlar uchun stressli bo'lishi mumkin. Ularning emotsional barqarorligi va stressga chidamliligi kasbga yo'naltirishda muhim omildir.

Misol: Agar o'quvchi stressli vaziyatlarda oson charchasa yoki xavotirga tushsa, unga yuqori bosim talab qiladigan kasblar (masalan, jarrohlik yoki pilotlik) mos kelmasligi mumkin. Bunday holatda unga barqaror va kamroq stress talab qiladigan kasblar tavsiya qilinadi.

4. Oila va ijtimoiy muhit ta'siri

Oilaviy qadriyatlar, do'stlar va jamiyatdagi umumiy qarashlar yoshlarning kasb tanlashiga katta ta'sir ko'rsatadi. Oiladan keladigan bosim yoki stereotiplar yoshlarning o'z istaklaridan voz kechishiga olib kelishi mumkin.

Misol: Agar oilada ko'pchilik advokat bo'lsa, o'quvchi ham advokat bo'lishni majburiy deb hisoblashi mumkin, hattoki o'zining boshqa sohalarga qiziqishi bo'lsa ham. Bu holatda psixologning vazifasi yoshning haqiqiy qiziqishlarini aniqlash va uni qo'llab-quvvatlashdan iborat.

5. Psixologik testlar va diagnostika

Kasbga yo‘naltirishda psixologik testlar yordamida o‘quvchining qobiliyatlari, shaxsiyati va qiziqishlari aniqlanadi. Bu testlar qaror qabul qilishda asosiy ma’lumot manbai hisoblanadi.

Misol: “Shaxsiyat testi”, “Qobiliyat testi”, “Qiziqishlar anketasi” kabi vositalar yordamida o‘quvchining kuchli va zaif tomonlari aniqlanib, unga eng mos keladigan kasblar tavsiya qilinadi.

Kasbga yo‘naltirish jarayonida psixologik yondashuvlar yoshlarning kasb tanlashdagi ichki va tashqi omillarini hisobga olgan holda, ularni to‘g‘ri yo‘naltirishga xizmat qiladi. Bu yondashuvlar shaxsning qobiliyatlari, qiziqishlari, shaxsiyati va emotsional holatini aniqlash va ularga mos keladigan kasblarga yo‘naltirishga qaratilgan.

Maktab o‘quvchilari orasida kasbga yo‘naltirish ishlarining psixologik jihatlari yoshlarning kasb tanlash jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilarning qobiliyatlari, qiziqishlari, shaxsiyati va motivatsiyasi, shuningdek, ularning oilaviy va ijtimoiy muhiti kasb tanlashda hal qiluvchi omillar hisoblanadi. To‘g‘ri tashkil etilgan kasbga yo‘naltirish jarayoni o‘quvchining o‘z qobiliyatlarini aniqlashiga, qiziqishlariga mos keladigan kasbni tanlashiga, shuningdek, o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirishga yordam beradi.

Psixologik yondashuvlarning samarali qo‘llanilishi o‘quvchilarning ruhiy holatini barqarorlashtirishga, stress va bosimdan qochishga, o‘z imkoniyatlarini yaxshiroq anglashiga xizmat qiladi. Kasbga yo‘naltirishda psixologik testlar, individual maslahatlar va guruh treninglari yordamida yoshlarning ichki qiziqishlari va tashqi sharoitlari chuqur o‘rganiladi va hisobga olinadi. Shuningdek, oilaning ta’siri, jamiyatdagi stereotiplar va noto‘g‘ri ma’lumotlar yoshlarning noto‘g‘ri kasb tanlashiga sabab bo‘lishi mumkinligi aniqlanib, bu muammolarni bartaraf etish uchun psixologik va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning zarurligi ta’kidlandi. O‘quvchilarning psixologik holatini hisobga olgan holda, ularning kasbiy yo‘nalishini rejalashtirish ularning kelajakda muvaffaqiyatga erishishiga hamda jamiyat rivojiga o‘z hissalarini qo‘shishlariga imkon yaratadi.

Ota-ona, sinfdoshlar, o'qituvchilar va jamiyatning boshqa vakillari o'quvchining kasbga oid qaroriga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ba'zan noto'g'ri stereotiplar va tashqi bosim o'quvchining qobiliyatlari va qiziqishlariga zid bo'lgan kasbni tanlashiga olib keladi.

Kasbga yo'naltirishda shaxsning ichki dunyosi — temperament, xarakter, qobiliyatlar va qiziqishlar asosiy mezon hisoblanadi. O'quvchi o'zining qayerda muvaffaqiyatga erishishi va qaysi faoliyatni yoqtirishi haqida ongli tasavvurga ega bo'lishi zarur. Motivatsiya turi (ichki yoki tashqi) ham tanlov sifatiga ta'sir qiladi. Ichki motivatsiyaga ega bo'lgan o'quvchilar o'z kasbida ko'proq muvaffaqiyat qozonishadi.

Kasbga yo'naltirishda psixologik jihatlarga e'tibor berish yoshlarning kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyatlari va shaxsiy baxt-saodatiga ta'minot beradi. Shuning uchun:

- Maktablarda kasbga yo'naltirish faoliyatlari psixologlar ishtirokida olib borilishi kerak.
- O'quvchilarning individual psixologik xususiyatlari doimiy ravishda o'rganib borilishi zarur.
- Ota-onalar va o'qituvchilarni kasb tanlashda psixologik yordam ko'rsatishga o'rgatish lozim.

TAVSIYALAR

1. Kasbga yo'naltirishda individual yondashuvni kuchaytirish: Har bir o'quvchining shaxsiy xususiyatlari, qobiliyatlari va qiziqishlarini aniqlash uchun individual psixologik konsultatsiyalar tashkil etilishi lozim. Bu o'quvchilarning o'z salohiyatini to'liq anglashlari va o'zlariga mos keladigan kasbni tanlashlari uchun asos bo'ladi.

2. Psixodiagnostik vositalardan keng foydalanish: Kasbga yo'naltirishda qobiliyatlar, shaxsiyat va qiziqishlarni aniqlash uchun zamonaviy va samarali psixologik testlar qo'llanilishi kerak. Bu yoshlarning to'g'ri yo'naltirilishini ta'minlaydi.

3. O'quvchilar va ota-onalarni kasb tanlash jarayoni haqida ma'lumot bilan ta'minlash: Ota-onalar va o'quvchilar uchun seminarlar, treninglar va ochiq darslar o'tkazish orqali kasb tanlashning ahamiyati va psixologik jihatlari haqida tushuncha berish zarur. Bu oilaviy bosim va stereotiplarning salbiy ta'sirini kamaytiradi.

4. **Psixologik yordam va ruhiy qo‘llab-quvvatlash tizimini yo‘lga qo‘yish:** Kasb tanlash bosqichida o‘quvchilarni stress va xavotirdan himoya qilish, ularning ruhiy barqarorligini ta‘minlash uchun maktab psixologlari faoliyatini kuchaytirish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3775-son qarori. “Yoshlar ma‘naviyatini yuksaltirish va ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish to‘g‘risida”, 2018 yil.
2. Abduvaliyev, A. (2018). *Kasbga yo‘naltirish psixologiyasi*. Toshkent: Fan va Texnologiya.
3. Karimova, N. (2020). *Maktab yoshidagi bolalarni kasbga yo‘naltirish metodlari*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
4. Islomov, B. (2019). *Psixologik testlar va kasbga yo‘naltirish*. Toshkent: Sharq.
5. Sultonov, M. (2017). *O‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishda psixologik yondashuvlar*. Toshkent: O‘zbekiston pedagogika universiteti nashriyoti.